

ДОСЛІДЖЕННЯ В. МАСАЛЬСЬКИМ ПРОБЛЕМ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

V. MASALSKYI'S RESEARCH OF THE PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Мета статті – розглянути дослідження В. Масальським проблем теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Автор статті показує ґрунтовність досліджень В. Масальського. Відомий вітчизняний учений ХХ століття розглядає питання лінгводидактики (загальні питання методики навчання української мови). В. Масальський дає визначення поняття «методика навчання української мови» відповідно до тогочасної термінології, формулює завдання вказаної галузі науки, висвітлює наукові основи методики навчання української мови.

Учений називає принципи, методи й прийоми навчання української мови, аналізує урок як основну форму організації навчальної роботи, надає рекомендації стосовно вивчення окремих розділів і аспектів мови.

В. Масальський досліджує проблеми теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти в середині ХХ століття, зокрема зазначає, що у вказаний період методика охоплює основні питання навчання граматики, правопису та розвитку мовлення учнів. Учений констатує, що поступово встановлюються прийоми зіставлення, паралельного викладання мов, логічного доведення, закріплення усвідомленого, граматичного розбору, повторення вивченого, опитування учнів. Усталяються норми оцінювання успішності учнів з української мови. Актуальними були питання змісту, характеру й методики подання учням домашніх завдань. Науковець називає імена дослідників і відповідні праці.

На думку вченого, покращити роботу над лексикою, орфографією в школі, над культурним мовленням дозволяють видані в означений період словники, праці з лексикології та фразеології. Корисними є праці, які містять методичні поради щодо роботи з розвитку мовлення учнів, матеріали з граматичної стилістики, історії української літературної мови, літературного читання, приклади лінгвістичного аналізу художнього твору, засобів поетичної мови. Також цінними є статті, присвячені підготуванню учнів до викладу власних думок.

Дослідження В. Масальського збагатили вітчизняну науку, сприяли подальшому висхідному розвитку теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: методика навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, завдання, принципи, методи й прийоми навчання української мови, урок, наукові праці.

The aim of the article is to examine V. Masalskyi's research of the problems of theory and practice of teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions. The author of the article shows the thoroughness of V. Masalskyi's research.

The well-known Ukrainian researcher of the twentieth century considers the issues of linguo-didactics (general issues of methods of teaching the Ukrainian language). V. Masalsky defines the concept of "methods of teaching the Ukrainian language" in accordance with the terminology of the time, formulates the tasks of this branch of science, and highlights the scientific foundations of the methods of teaching the Ukrainian language.

The researcher identifies the principles, methods and techniques of teaching the Ukrainian language, analyses the lesson as the main form of organising educational work, and provides recommendations for learning certain sections and aspects of the language.

V. Masalskyi explores the problems of the theory and practice of teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions in the mid-twentieth century, in particular, he notes that in this period the methodology covers the main issues of teaching grammar, spelling and speech development of pupils. The scientist states that the methods of comparison, parallel teaching of languages, logical proof, consolidation of conscious, grammatical analysis, repetition of what has been learned, and questioning of students are gradually being established. Norms for assessing students' performance in the Ukrainian language are being established. The issues of content, nature, and methodology of assigning homework to students were relevant. The researcher mentions the names of researchers and relevant works.

According to the researcher, dictionaries, as well as the works on lexicology and phraseology published in the abovementioned period can improve the work on vocabulary, spelling at school, and cultural speech. Works that contain methodological advice on the development of students' speech, materials on grammatical stylistics, the history of the Ukrainian literary language, literary reading, examples of linguistic analysis of a work of art, and the means of poetic language are also useful. Also valuable are articles on preparing students to express their own thoughts.

V. Masalskyi's research has enriched national science and has contributed to the further upward development of the theory and practice of teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions.

Key words: the methodology of teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions, tasks, principles, methods and techniques of teaching the Ukrainian language, lesson, scientific works.

УДК 371.32:811.161.2+37(09)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.12>

Кушнірова Л.В.,
викладач кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У наш час в Україні відбувається модернізація шкільної мовно-літературної освіти. «Держстандарт загальної середньої освіти і чинна програма «Українська мова» визначають три ключові підходи до навчання – особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний, спрямовані на забезпечення розвитку сучасного учня, підготовку його до життя за межами школи й самореалізації в ньому. Концепція «Нова українська школа», затверджена Кабінетом Міністрів України у грудні 2016 року, визначає курс на компетентнісне навчання» [2, с. 2]. Результатом шкільної освіти мають бути предметні й ключові компетентності.

Праці провідних вітчизняних учених-методистів, чий доробок збагатив нашу науку, стали підґрунтям для пошуку нових підходів до навчання.

Не втрачає цінності лінгводидактична спадщина В. Масальського, Дослідник проаналізував великий період розвитку теорії і методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти у ХХ ст. Вивчення історії методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, зокрема доробку В. Масальського, не втрачає актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання історії методики навчання української мови розглядають І. Бакаленко, З. Бакум, Н. Бондаренко, Л. Варзацька, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Дика, С. Караман, Л. Кожуховська, О. Кулик, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Новосолова, Н. Остапенко, Е. Палихата, М. Пентиліук, О. Потапенко, Т. Симоненко, І. Хом'як, Г. Шелехова, А. Ярмолюк та ін.

Цінний науковий доробок залишили відомі українські вчені Л. Булаховський, О. Білецький, А. Машкін, С. Чавдаров, В. Масальський, А. Медушевський, В. Сухомлинський, І. Синиця, Л. Скура-тівський, О. Біляєв.

Значний внесок у вітчизняну науку зробив доктор педагогічних наук, професор В. Масальський, чия лінгводидактична спадщина продовжує цікавити сучасних дослідників [4, с. 38].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У колі наукових інтересів В. Масальського були проблеми теорії й методики навчання мов, лінгвістики. Потребують дослідження його методичні погляди, положення й рекомендації, здійснений ученим аналіз розвитку методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти в середині ХХ ст.

Мета статті – розглянути дослідження В. Масальським проблем теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблеми теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, питання

розвитку методики навчання української мови в школі в середині ХХ ст. В. Масальський досліджує в ряді праць, зокрема в монографії «Нариси з історії розвитку методики викладання української та російської мов у загальноосвітніх початкових і середніх школах Української РСР» (1962).

Ця праця стала першим в українській науці ґрунтовним дослідженням з історії методики навчання української мови. Відповідно до тогочасних умов, стану розвитку філософії, педагогічної та лінгвістичної думки, власних соціально-політичних поглядів, автор дотримався певних ідеологічних канонів, але монографія містить цінний матеріал, те «цінне зерно», що стало підмурівком для подальшого розвитку теорії і методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти [3, с. 26].

Наукові праці В. Масальського позитивно вплинули на розвиток української мови, теорії і методики навчання української мови.

Відомий вітчизняний учений ХХ століття розглядає питання лінгводидактики (загальні питання методики навчання української мови). В. Масальський дає визначення поняття «методика навчання української мови» відповідно до тогочасної термінології («методика викладання мови», «методика мови»), формулює завдання вказаної галузі науки, висвітлює наукові основи методики навчання української мови, надає рекомендації стосовно вивчення окремих розділів і аспектів мови.

В. Масальський уважає, що методика викладання української мови – «це педагогічна наука про принципи, зміст, методи та методичні прийоми озброєння учнів системою знань, умінь і мовних навичок (щодо граматики, правопису, усного, письмового висловлювання, практичної стилістики)» [5, с. 120].

«Методика мови є педагогічна дисципліна, самостійна галузь науки, що має предметом свого дослідження та викладу: 1) визначення спрямованості навчання учнів мови в початковій і середній школі, його загальноосвітніх, спеціальних і виховних завдань; 2) точне окреслення змісту та обсягу систематизованих теоретичних знань, а також кола практичних умінь і навичок з мови, потрібних учням у житті, під час роботи в школі й у майбутній трудовій діяльності та для дальшої освіти; 3) опрацювання методів та методичних прийомів найбільш раціонального й результативного навчання мови учнів» [5, с. 121].

В. Масальський був науковим керівником аспірантів, серед яких – майбутній видатний український учений, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України О. Біляєв. У праці «Лінгводидактика рідної мови» О. Біляєв розмежовує поняття «методика мови» і «лінгводидактика», які використовуються диференційовано. «Як термін «лінгводидактика» вичленувався

з назви «методика мови» на означення більш загальних проблем методики, пов'язаних з лінгвістикою і дидактикою, якими, зокрема, є принципи, зміст, форми, методи навчання та ін. Методика порівняно з лінгводидактикою займається в основному вивченням окремих розділів та аспектів мови» [1, с. 5].

Завданням наукової методики В. Масальський вважає «створення й обґрунтування навчальних планів, програм, підручників і методичних посібників з мови для всіх типів загальноосвітніх політехнічних шкіл...» [5, с. 121].

«Завдання методики викладання мови – створити науково обґрунтовану систему викладання свого предмета, схарактеризувати ті методи, засоби і прийоми, які потрібні для найкращого опрацювання і засвоєння в школі навчального матеріалу, виховання... Зрозуміло, що для засвоєння граматики потрібні одні методичні прийоми, для словникової роботи – інші, особливі методи і засоби потрібні для роботи з читання, навчання дітей грамоти» [5, с. 122].

Учений констатує, що теорія методики мови створюється на базі філософії, педагогіки, логіки, дидактики, психології та мовознавства.

В умовах компетентнісного підходу сучасної школи не втрачають свого значення принципи, які виділяють С. Чавдаров і В. Масальський для навчання української мови, принципи побудови шкільного мовного курсу: науковості, систематичності й послідовності навчання, свідомості й активності навчання, доступності навчання (викладання), зв'язку теорії з практикою, наочності, міцності засвоєння знань, індивідуального підходу до учнів (урахування вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей) [7, с. 50–53].

Витоки сучасних підходів до навчання мови, зокрема компетентнісного підходу, постійно прослідковуються в працях В. Масальського. С. Чавдаров і В. Масальський радили під час реалізації вправ з розвитку образної мови, активного словника учнів, різноманітних форм роботи з картинками, упродовж складання творів, переказів, ділових паперів здійснювати одночасне засвоєння знань і формування вмінь і навичок. «Грамматика, правопис і розвиток мови в середній школі при ведучій ролі перших двох становлять собою нерозривні сторони єдиного педагогічного процесу теоретичного і практичного освоєння мови», – зауважував В. Масальський [6, с. 9]. Мова йде про тісний зв'язок граматики з вивченням правопису і розвитком мовлення учнів, єдність теоретичного і практичного освоєння мови, що зараз актуально.

Автори «Методики викладання української мови в середній школі» виділяли загальні навчальні методи: 1) зв'язний виклад учителя; 2) бесіда; 3) самостійні спостереження учнів;

4) робота з підручником; 5) використання наочних посібників; 6) вправи [7, с. 53]. В. Масальський вважає методичний прийом складовою частиною начального методу, елементом методу.

Класифікацію уроків української мови у книзі подано відповідно до їх завдань: 1) уроки вивчення нового матеріалу; 2) уроки закріплення знань і навичок; 3) уроки перевірки й обліку якості засвоєних знань; 4) уроки аналізу контрольних робіт; 5) уроки узагальнення вивченого; 6) уроки повторення певної теми розділу. Зараз існують також інші класифікації, проте зроблене авторами «Методики...» заклало міцні основи для подальших творчих пошуків. Важливою є думка, що структура уроку визначає його тип і залежить від основної дидактичної мети уроку. В. Масальський розглядає урок як основну форму організації навчальної роботи.

У своїх дослідженнях В. Масальський зазначає, що в середині ХХ століття методика навчання української мови в школі охоплювала основні питання навчання граматики, правопису та розвитку мовлення учнів.

В. Масальський констатує, що поступово встановлюються прийоми зіставлення, паралельного викладання мов, логічного доведення, закріплення усвідомленого, граматичного розбору, повторення вивченого, опитування учнів [5, с. 61]. Учений називає імена дослідників і відповідні праці: С. Зарицький. «Зіставлення на уроках мови». («Українська мова в школі», 1951, № 3), М. Миценко. «Усвідомлення граматичних правил на уроках мови» («Українська мова в школі», 1952, № 2), А. Медушевський. «Грамматичний розбір на уроках мови в середній школі» («Українська мова в школі», 1951, № 2), «Грамматичний розбір на уроках мови в середній школі...» («Наукові записки», т. XIII, «Педагогічна серія № 3», Київський державний педагогічний інститут ім. О.М. Горького, К., 1952), С. Канюка. «Повторення граматики української мови в семирічній і середній школі» (1945), Б. Кулик. «Повторення граматичного матеріалу в 5–7 класах» («Українська мова в школі», 1951, № 1), «З досвіду вчителів-мовників» («Українська мова в школі», 1952, № 2), С. Чавдаров. «Деякі недоліки у практиці перевірки, оцінювання знань учнів» (1945).

В. Масальський відмічає, що актуальними залишаються питання змісту, характеру й методики подання учням домашніх завдань («Домашні завдання з української мови та літературного читання в V–VII класах, Методичний лист», 1952). Усталюються норми оцінювання успішності учнів з української мови («Норми оцінок успішності учнів з української мови у V–X класах семирічних і середніх шкіл», К., 1952). У подальшому питання оцінювання успішності учнів з української мови залишалися в полі зору освітян, науковців.

Слід зазначити, що контроль навчальних досягнень учнів з української мови в наш час є злободенною лінгводидактичною проблемою. Н. Голуб вважає, що оцінювання можна розглядати як один із засобів ефективного управління навчальним процесом. «Відповідно основною функцією оцінки є не контроль результатів і підбиття підсумків, а стимулювання покращення якості досягнень учнів, ефективний засіб зворотного зв'язку щодо ступеня власних досягнень і як засіб самооцінювання». Актуалізуються різні форми оцінювання й самооцінювання: мовленнєві (описові); знакові письмові (цифри, смайлики, сходишки успіху); знакові зовнішні (різні картки, що містять певні символи, малюнки; наприклад світлофор з «увімкненим» певним кольором; картка сумнівів); «шкали власних досягнень», «листок самооцінювання»; таблиці, «папка досягнень», «дерево успіху» тощо [2, с. 5].

Безумовною заслугою В. Масальського стає допомога вчителям у професійній діяльності, поширення кращого педагогічного досвіду, надання рекомендацій щодо використання викладачами в роботі наукових праць. Учений ретельно вивчає тогочасні публікації з теорії і методики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, з філології, вважає, що покращити роботу над лексикою, орфографією в школі, над культурним мовленням дозволяють видані тоді словники, праці з лексикології та фразеології: І. Кириченко. «Орфографічний словник для школи» (К., 1949; вид. II, К., 1950), «Російсько-український словник» (гол. ред. М. Калинович, члени редколегії: Л. Булаховський, М. Рильський, М., 1948), К. Цілуйко. «Коротка програма для збирання матеріалів по топоніміці Української РСР» (вид-во КДУ, К., 1950), І. Слинко. «Із спостережень над крилатими висловами в українській літературній мові пожовтневої доби» (Кіровоградський державний педагогічний інститут ім. О.С. Пушкіна, Наукові записки, I. 1951); «АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Лексикографічний бюлетень, вип. III» (К., 1952), І. Чередниченко. «Нариси з української фразеології» (К., 1952) тощо.

На погляд В. Масальського, корисними є праці, які містять методичні поради щодо роботи з розвитку мовлення учнів, матеріали з граматичної стилістики, історії української літературної мови, літературного читання, приклади лінгвістичного аналізу художнього твору, засобів поетичної мови: Г. Пашковський. «Письмові твори у зв'язку з вивченням синтаксису в VII класі середньої школи, Рік роботи викладачів мови шкіл УРСР...» (1952), А. Загородський. «Розвиток мови учнів на матеріалі

граматичних вправ підручників» (К., 1950), Г. Левченко. «Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX століття» (1946), Ф. Бугайко. «Методика літературного читання» (1945), «Методика літературного читання в V–VII класах», за ред. П. Волинського (К., 1947), І. Грицютенко. «Функції побутових слів у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного» («Мовознавство. Наукові записки». АН УРСР, т. IV–V, ім. О.О. Потебні, К., 1947), Т.В. Зайцева. «Стилістичне і граматичне значення пропуску та повторення присудків у поезіях Т. Шевченка» (там же), П.П. Плющ. «До характеристики мовних засобів гумору в «Енеїді» Котляревського» (там же), А.Х. Баранник. «Про мовностилістичні прийоми в комедіях О. Корнійчука» («Література в школі», 1952, № 2) тощо [5].

Цінними, з точки зору В. Масальського, є праці, присвячені підготуванню учнів до викладу власних думок. Учений наводить приклади таких робіт: О.В. Пасхіна. «Як я навчаю учнів писати твори» («Радянська освіта», 22 серпня 1950 р.), М.П. Миценко. «Як я навчаю учнів писати твори» («Література в школі», 1951, № 2), Т.М. Борисовець. «Як я навчаю учнів 9–10 класів писати твори» («Література в школі», 1952, № 6).

Висновки. Праці В. Масальського створили підвалини для розвитку лінгводидактики в Україні. Дослідження вченого збагатили вітчизняну науку, сприяли подальшому висхідному розвитку теорії і практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови. Київ, 2005. 180 с.
2. Голуб Н. Контроль як важлива ланка процесу навчання української мови в школі. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 4. С. 2–6.
3. Кушнірова Л.В. Методична спадщина В.І. Масальського. *Українська мова і література в школі*. 2007. Вип. 5. С. 26–29.
4. Кушнірова Л.В. Розгляд В. Масальським програм з української мови, питань методики її навчання в 30–40-х роках XX ст. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. Issue 181 VI (75) Nov. P. 38–42.
5. Масальський В.І. Нариси з історії розвитку методики викладання української та російської мов у загальноосвітніх початкових і середніх школах Української РСР. Київ, 1962. 204 с.
6. Масальський В.І. Питання методики граматики, правопису і розвитку мови учнів. К., 1953. 136 с.
7. Методика викладання української мови в середній школі. За ред. С.Х. Чавдарова і В.І. Масальського. К., 1962. 372 с.